

K histórii ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši

On the History of Amateur Theatre in Slovenský Komlós

KRISTÍNA ESTERA SZUDOVÁ

Katedra Východoeurópskych dejín 19. – 20. storočia,
Filozofická fakulta Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti

ABSTRAKT: Štúdia skúma okolnosti vzniku slovenského ochotníckeho divadla na Dolnej zemi na začiatku 20. storočia s dôrazom na Slovenský Komlós. S pomocou dobových slovenských novín (Národné noviny, Dolnozemský Slovák, Sloboda) i maďarskej regionálnej tlače (Békés, Békésmegyei Közlöny) a tiež slovenských archívnych prameňov rekonštruje vzájomnú interakciu dolnozemskej divadelnej scény, činnosť slovenských evanjelikov aj vplyv slovenskej elity na vznik divadelných predstavení. Približuje význam komlóšskeho evanjelického farára Ľudovíta Jaroslava Hrdličky a jeho rodiny, ako aj jeho vzťahy s evanjelikmi z Turčianskeho Sv. Martina, ktoré boli nápomocné pri zrode miestneho divadelného súboru. V príspevku sú analyzované jednotlivé aspekty dolnozemskej divadelnej scény z rokov 1907 – 1909 a tiež koexistencia obyvateľstva Nadlaku a Slovenského Komlóša. Štúdiu uzatvára epilóg, v ktorom sú vymenované dôležité udalosti a aktéri komlóšskeho ochotníckeho divadelníctva v medzivojnovom období.

ABSTRACT: This study examines the circumstances of the birth of Slovak amateur theatre in the Lower Land (Dolná zem) in the early twentieth century with an emphasis on the town of Slovenský Komlós (Tótkomlós). With the help of the Slovak (Národné noviny, Dolnozemský Slovák, Sloboda) and the Hungarian (Békés, Békésmegyei Közlöny) regional press of the time and of Slovak archival sources, it reconstructs the interaction between theatre companies in the Lower Land, the activities of Slovak Lutherans, and the influence of the Slovak elite on the emergence of theatrical performances. It discusses the significance of Ľudovít Jaroslav Hrdlička, a Lutheran pastor in Komlós, and his family, as well as their relations with the Lutherans of Turčiansky Sv. Martin, who were instrumental in the birth of the theatre company in Komlós. The paper analyses the different aspects of performances in the Lower Land in the years 1907 to 1909 and the coexistence of the population of the towns of Nadlak and Slovenský Komlós. It concludes with an epilogue listing the important events and main figures involved in amateur theatremaking in Komlós in the interwar period.

KLÚČOVÉ SLOVÁ:

slovenské ochotnícke divadlo v rokoch 1906 – 1909, Dolná zem, Nadlak, Slovenský Komlós, Ľudovít Jaroslav Hrdlička, Judita Tomková

KEYWORDS:

Slovak amateur theatre in 1906-1909, Dolná zem, Lower Land, Nadlak, Slovenský Komlós, Ľudovít Jaroslav Hrdlička, Judita Tomková

Úvod

Slovenské ochotnícke divadlo bolo v Uhorsku 19. a začiatku 20. storočia jedným z najdôležitejších prostriedkov zachovania slovenskej národnej identity. Mimo-riadnu úlohu zohralo v živote dolnozemsých Slovákov, ktorí sa najmä po zavedení Apponyiho zákonov v roku 1907 ocitli v epicentre maďarizácie a stali sa terčom pozornosti maďarských politických predstaviteľov.¹ Obdobie národnostných bojov sa zhodovalo so vznikom ochotníckeho divadla v Nadlaku (Čanádska župa, dnes Rumunsko) a neskôr v Slovenskom Komlóši (Békešská župa, dnes Maďarsko) v rokoch 1904 a 1907, ako aj s prvými divadelnými predstaveniami. Podľa historika Jána Siráckeho malo práve preto „ochotnícke divadlo v reláciách dolnozemsých Slovákov mnohonásobný význam: bolo prejavom nielen ľudovýchovných a národnokultúrnych, ale i národnoobránných úsilí Dolnozemscev“².

Jeho názor potvrdzuje aj dobový článok, podľa ktorého divadelníctvo u tunajších Slovákov plnilo nielen kultúrno-spoločenské poslanie, ale účinkovanie v materinskom jazyku značnou mierou prispelo k národnému životu slovenských osád, ktoré boli obklopené osadami s väčšinovým maďarským alebo zmiešaným obyvateľstvom. Autor správy o divadelnom predstavení 29. augusta 1909 píše: „Prepotrebné sú divadelné predstavenia, menovite na takých miestach ako je Nadlak, temer osamelých slovenských oázach, – na okolí sú len tri-štyri slovenské dediny. (...) „hlboký, vzdelavateľný, umravňujúci význam a vliv divadiel je neoceniteľný.“³ Dôležitou úlohou divadla podľa neho je, že „shromažďuje, spochťuje, udržuje“ mládež „v stálom styku,“ popri tom ju aj „učí, vzdeláva, karhá, napráva.“ Správu uzatvára konštatovaním: „A kde národno-slovenský život je taký čulý, taký bystrý ako v Nadlaku, tam sú dobré divadlá prepotrebné.“⁴ Podobnú úlohu zohrali ochotnícke divadelné súbory aj v iných slovenských osadách Čanádskej a Békešskej župy, predovšetkým v Slovenskom Komlóši a Pitvaroši. Podľa evanjelického farára Michala Francisciho⁵, „slovenské ochotnícke divadlo má neoceniteľné poslanie v našom dedinskom živote. Jeho vplyvom sa vyvíja umelecký vkus a kritický smysel, pomocou ktorého na prvý pohľad vieme rozoznať krásu od ošklivosti nielen v divadle, ale aj v každodennom živote.“⁶

¹ Viac o tom pozri napr. SZARKA, L. Modernizáció és magyarosítás. A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai. In *Korunk*, 2007, roč. 18, č. 12, december 2007. [online]. [cit. 22. 2. 2024]. Dostupné na internete: <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00132/szarkal.html>; tiež ZILIZI, Z. A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus elemi népiskolákban. In *Sic Itur ad Astra*, 2006, roč. 18, č. 3 – 4, s. 237 – 268.

² SIRÁCKY, J. O Komlóši, Komlóšanoch a ich mieste v národnokultúrnych úsiliach dolnozemsých Slovákov. In KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*. Martin: Matica slovenská, 1982, s. 29.

³ ASTEROID. Dopisy. Nadlak, 1909, 31. augusta. (Divadelné predstavenie). In *Národné noviny*, 1909, roč. 40, č. 105, s. 1 – 2, 7. 9. 1909. Pozn. autorky: Prepis všetkých historických dokumentov uvádzame v dobovej jazykovej podobe, pri archívnych prameňoch (korešpondencia a pod.) aj s prípadnými chybami.

⁴ Tamže.

⁵ Michal Francisci (1905 – 1980) sa narodil v Slovenskom Komlóši, bol evanjelickým farárom v Békešskej Čabe až po jeho presídlení do Československa v roku 1947. Nie je totožný s evanjelickým učiteľom Michalom Franciscim, ktorý bol blízkym spolupracovníkom L. J. Hrdličku v Slovenskom Komlóši.

⁶ Dvacäťpäťročné jubileum slovenského ochotníckeho divadla. In FRANCISCI, M. *Minulosť a prítomnosť našej dediny / A mi falunk múltja és jelene*. Kníhtlačiareň „Petőfi“ v Békešcabe, 1931 (reprint z r. 2007), s. 38.

Predkladaná štúdia sa snaží osvetliť dosiaľ neprebádané súvislosti slovenského ochotníckeho divadelníctva v Slovenskom Komlóši. Dátumy prvých predstavení (1907 – 1909) sa zhodovali nielen s obdobím, ktoré Sirácky označil ako „plodné roky národnokultúrneho života komlóšskych Slovákov,“ počas ktorých „takmer každý rok usporiadali buď divadelné predstavenia alebo iné zábavno-kultúrne večierky,“⁷ ale aj s pôsobením viacerých, z pohľadu slovenského národného života významných osobností v okolitých slovenských osadách, z ktorých takmer každá mala značný vplyv aj na vznik dolnozemského slovenského divadelníctva. O týchto predstaveniach bolo publikovaných viacero samostatných textov, no podľa vedomosti autorky štúdie neboli doposiaľ preskúmané ich vzájomné interakcie, ani porovnané jednotlivé faktory.

Štúdia čerpá najmä z dobových článkov uverejnených v slovenských a dolnozemských novinách a časopisoch i v maďarskej regionálnej tlači⁸, a tiež z korešpondencie advokáta Andreja Halašu a evanjelického farára Ľudovíta Jaroslava Hrdličku, ktorá je uložená v archívoch na Slovensku.

OCHOTNÍCKE DIVADLO V SLOVENSKOM KOMLÓŠI VO SVETLE HISTORIOGRAFIE

Dejiny komlóšskeho slovenského ochotníckeho divadla⁹ sú súčasťou viacerých všeobecne koncipovaných publikácií, ktoré redigoval predovšetkým miestny historik Juraj Synčok,¹⁰ prípadne sú zachytené v starších prácach evanjelických farárov. Jednu kapitolu im vo svojej monografii (1931) venoval Michal Francisci, ktorý videl dôležitú úlohu divadla v dolnozemskom regióne, obzvlášť v Slovenskom Komlóši, popri inom v tom, že „rozširuje vzdelanosť, množí zásobu našich slov a výrazov, čistí našu živú reč a aj mimovoľne štepí do nášho srdca lásku k materčine a slovenskému ľudovému spevu.“¹¹ Ďalšia z často citovaných monografií pochádza od Ondreja Kulíka, dlhoročného tajomníka Roľníckeho spolku, ktorý sa presídlil v rámci výmeny obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom a v roku 1947 sa usadil v Matúškov. Kulík zozbieral materiály a spomienky o minulosti komlóšskeho ochotníckeho divadla; podnetom mu bola národopisná výstava, zorganizovaná v roku 1946¹² pri príležitosti 200. výročia príchodu Slovákov do Slovenského Komlóša. Zrekonštruoval detaily predstavení i mená hlavných aktérov konfrontovaním vlastných spomienok na ne so spomienkami súdobých hercov, divadelnými programami, pozvánkami,

7 SIRÁCKY, J. O Komlóši, Komlóšanoch a ich mieste v národnokultúrnych úsiliach dolnozemských Slovákov. In KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 29.

8 Spoločenský a ekonomický týždenník Békés vydávali v Gyule, politický časopis Békésmegyei Közlöny vychádzal dvakrát do týždňa v Békešskej Čabe.

9 Najnovšou publikáciou je *Ochotnícke divadlo v Slovenskom Komlóši / Amatőr színháztárs Tátkomlóson 1907 – 2019*. (Eds. E. Lauková Bencúrová, Z. Venerčanová Chlebniczská). Tótkomlós : Za Komlóšskych Slovákov, 2019.

10 J. Synčok zhrnul históriu nielen miestneho slovenského, ale aj maďarského ochotníckeho divadla. *Tótkomlós története és néprajza 1*. (Ed. Gy. Szincso). Gyula : Dürer Nyomda és kiadó, 1996, s. 305 – 315; SZINCSON, Gy. / SYNČOK, J. *Tótkomlós kulturális értékei / Kultúrne hodnoty Slovenského Komlóša*. Tótkomlós : Yes Press Bt. 2001, 2011, s. 259 – 272.

11 FRANCISCI, M. *Minulosť a prítomnosť našej dediny / A mi falunk múltja és jelene*, s. 39.

12 Veľkolepé národopisné slávnosti. In *Sloboda*, 1946, roč. 2, č. 68, s. 1.

novinovými kritikami a skupinovými fotografiami predstavení.¹³ Ján Sirácky vo svojej štúdii, ktorá je súčasťou Kulíkovej knihy, píše o poprednom postavení Komlóšanov medzi dolnozemskými Slovákami a o ich národno-kultúrnom úsilí.¹⁴ Výskum Siráckeho je v súlade s príspevkom historika Jánosa Pappa venovaným počiatkom ochotníckeho divadla, ktorý poukazuje na to, že „je príznačné, že pri zrode i ďalšom priebehu ochotníckeho divadla, nestojí (až na zriedkavé výnimky) inteligencia, ale uvedomelí roľníci, prípadne remeselníci“¹⁵. Papp vychádza z vlastných rozhovorov s ochotníckymi režisérmi Juditou Tomkovou¹⁶ a Jánom Lásikom, ktorý bol civilným povoláním obuvník. Podľa ich slov usporadúvali predstavenia predovšetkým v zime, lebo len vtedy mali herci čas na skúšky. V ostatných ročných obdobiach „temer všetci pracovali v poľnohospodárstve“¹⁷.

O prvých príležitostných divadelných pokusoch mu rozprávala Tomková, ktorá v lete 1904 ako sedemnásťročná odišla s ďalšími päťdesiatimi zmluvnými sezónnymi robotníkmi pracovať do Enyingu v Zadunajsku. „Počas nášho tamojšieho šesťmesačného pobytu po nedeliach sme sa schádzali a oblečení do slovenského kroja sme spievali, tancovali, predvádzali žartovné hry a slovenskú svadbu. Obyvateľstvo Enyinga čoraz vo väčšom počte ukazovalo záujem o naše stretnutia a takto sa zrodil nápad urobiť úplné predstavenie.“¹⁸ Tomková nielen režírovala, ale ako nadaná maliarka zhotovila aj potrebné dekorácie. Podľa jej spomienok sa vystúpenie stretlo s vreľým prijatím: „Hru Kubo sme predviedli s takým úspechom, že sme ju nasledujúcu nedeľu museli zopakovať.“¹⁹ O tejto skúsenosti rozprávali po návrate do Komlóša, ale k založeniu tunajšieho ochotníckeho súboru došlo až o tri roky neskôr, a to pod vedením Ondreja Beňu, ktorý v rámci Roľníckeho spolku zorganizoval prvé vystúpenie. Opäť sa hral Hollého *Kubo*, no hercami neboli chudobní sezónni robotníci, ale deti z majetných roľníckych rodín. Napriek úspešnej premiére nebol súbor súdržný a čoskoro sa rozpadol.²⁰

13 KULÍK, O. Začiatky a rozvoj slovenského ochotníckeho divadla do roku 1918. In *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 40 – 45.

14 SIRÁCKY, J. O Komlóši, Komlóšanoch a ich mieste v národnokultúrnych úsiliach dolnozemských Slovákov. Tamže, s. 9 – 39.

15 PAPP, J. A tótkomlósi szlovák műkedvelő színjátszás történetének első korszaka (1904 – 1932). In *Békési Élet*, 1968, roč. 3, č. 2, s. 233 – 237.

16 Cenné informácie o Judite Tomkovej (1887 – 1968), kultúrnej pracovníčke a zároveň aktívnej členke divadelného súboru, obsahuje štúdia Jána Koppányho. Pozri KOPPÁNY, J. Egy alföldi szlovák pingáló asszony (Tomka Judit). In *Békési Élet*, 1972, roč. 7, č. 3, s. 485 – 490.

17 PAPP, J. Príspevky k histórii slovenského ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši. In *250 rokov v Slovenskom Komlóši*. (Ed. J. Chlebnický). Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav v Békešskej Čabe, 2000, s. 66 – 71.

18 Tamže, s. 66.

19 Tamže, s. 67.

20 PAPP, J. A tótkomlósi szlovák műkedvelő színjátszás történetének első korszaka (1904 – 1932). In *Békési Élet*, s. 233.

ÚLOHA DOLNOZEMSKÝCH FARÁROV PRI BUDOVANÍ SLOVENSKEJ NÁRODNEJ KULTÚRY

Dolnozemske slovenské obce mali jednotný etnický charakter²¹ a svoje evanjelické vierovyznanie udržiavali dôsledným výberom kňazov a učiteľov.²² Podľa Jána Siráckeho, „aj dejiny Slovenského Komlóša potvrdzujú známu skutočnosť, že skromné vzdelanostné úsilia dolnozemských Slovákov sa vo všeobecnosti a dlhý čas prejavovali predovšetkým na platforme evanjelickej cirkvi“²³. Preto neprekvapuje, že pri porovnaní členskej základne Roľníckeho spolku so zoznamom evanjelických presbyterov nachádzame takmer totožné mená. Z nich Ondrej Beňo, bratia Francisciovci a Kulíkovci či rodinní príslušníci roľníckych rodín ako Lehotský, Hudák, Venerčan a Bobor figurujú ako aktéri aj v programoch divadelných predstavení. Podľa Beňa, presbyteri „mali pre život národný pochopenie,“ lebo oni „mali rozhodujúce slovo či už pri voľbe učiteľa alebo farára“.²⁴

Známi slovenskí roľníci Ďuro Kulík ml. a Štefan (Svetozár) Francisci, dlhodobí prispievatelia časopisu *Dolnozemský Slovák*, ktorý začal vychádzať v Novom Sade v roku 1902, od začiatku uverejňovali príspevky o tom, že Komlóšania nemajú veďúcich slovenských predstaviteľov, ktorí by ich ochraňovali.²⁵ Kulík vysvetľoval situáciu Komlóšanov pomocou poľnohospodárskej analógie: „Podobáme sa peknej, zdravej čeladi, v ktorej chýba matka, alebo ešte lepšie, veľkému sadu, v ktorom niet pilného, svoje štepy milujúceho záhradníka.“²⁶ Preto si vytýčili za cieľ zvoliť si slovenského, národnostne orientovaného farára, ktorý by im lepšie rozumel.²⁷ Nádejného kandidáta videli v Ľudovítovi Jaroslavovi Hrdličkovi, ktorý pochádzal z Nadlaku, bol hrdým Slovákom a udržiaval intenzívne kontakty so slovenskými evanjelikmi v Turčianskom Sv. Martine²⁸. Po „dosadení národne smýšľajúcich ľudí do sboru

21 Vo všeobecnosti o sťahovaní Slovákov na Dolnú zem pozri základnú historickú prácu J. Siráckeho *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1971.

22 Viac pozri SIRÁCKY, J. „Dolnozemský Slovák“ ako zdroj informácií o živote dolnozemských Slovákov. In *Slováci v zahraničí* 6. (Zost. F. Bielik, C. Baláž). Martin : Matica slovenská, 1980, s. 5 – 27.

23 SIRÁCKY, J. O Komlóši, Komlóšanoch a ich mieste v národnokultúrnych úsiliach dolnozemských Slovákov. In KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 24.

24 BEŇO, O. História národného prebudenia v Slovenskom Komlóši. In *Slovenský kalendár na rok 1948*. Budapešť : Vydal Sváz Slovanov v Maďarsku, 1948, s. 60.

25 SIRÁCKY, J. O Komlóši, Komlóšanoch a ich mieste v národnokultúrnych úsiliach dolnozemských Slovákov. In KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 24 – 26.

26 KULÍK, Ď. ml. Slovenský Komlóš. In *Dolnozemský Slovák*, 1903, roč. 1, č. 9, s. 96, 15. 6. 1903.

27 HRDLIČKA, L. J. *Spoveď a účtovanie exulanta*. Bratislava : Nákladom autorových priateľov-Komlóšanov, 1945, s. 5.

28 Autorka sa výskumu osobnosti L. J. Hrdličku kontinuálne venuje, výsledky bádania prezentovala vo viacerých konferenčných zborníkoch. Pozri napr. Dôležité udalosti v živote komlóšských Slovákov v 20. storočí – Výňatok zo zápisníc. In *Úloha cirkvi v živote dolnozemských Slovákov*. (Eds. I. M. Ambuš, P. Hlásnik, B. Unc). Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2018, s. 126 – 131; tiež Genealogický výskum rodinných príslušníkov Ľudovíta Jaroslava Hrdličku. In *Naši predkovia na stránkach dolnozemských matrik*. (Eds. J. Hovorka, L. Kmeť). Galanta : Občianske združenie pre genealogický výskum dolnozemských Slovákov so sídlom v Galante, 2022, s. 88 – 116; tiež Proces kvôli panslavizmu – Príklad evanjelického farára a učiteľa v Slovenskom Komlóši medzi 1905 – 1908. In *InterKult 2021*. (Ed. S. Ilić). Novi Sad : Pedagoški zavod Vojvodine, 2022, s. 225 – 239; tiež Z turianskej evanjelickej fary do „Svätoplukovho hniezda“. Komlóšsky farár, Ľudovít J. Hrdlička. In *Výskum Slovákov v Maďarsku v interdisciplinárnom kontexte*. (Eds. J. Demmel, K. E. Szudová, T. Tušková, A. Uhrinová). Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Acta Partis Minoris Slovacae), 2021, s. 185 – 201.

presbyterov“ a zvolení Hrdličku za farára sa začal nový život aj v cirkevnom zbore: „Presbyteriálny konvent žiadal vedenie slovenskej zápisnice zo svojho pojednávania. Aj všeobecný cirkevný konvent si zaviedol zápisničnú reč slovenskú. V cirkevnej škole sa kládlo viac váhy na vyučovanie slovenčiny.“²⁹

Ľudovít Jaroslav Hrdlička bol farárom v Turanoch v rokoch 1898 – 1904, teda v období, keď bol Turčiansky seniorát považovaný za „hniezdo panslávov“³⁰ a evanjelickí funkcionári ako Pavel Mudroň, Matúš Dula, Andrej Halaša či Ján Miloslav Hodža označovaní za „panslávov a extrémnych Tótoť“. ³¹ Hrdličkova činnosť sa rozvíjala nad rámec aktivít obyčajného farára, zvolili ho aj za seniorálneho notára, vďaka čomu spolupracoval s advokátom Andrejom Halašom ako v cirkevnej, tak aj v bankovej sfére.³²

O tri desaťročia neskôr hodnotí autor medailónu k Hrdličkovým šesťdesiatym narodeninám voľbu farára v Slovenskom Komlóši takto: „(...) neobišla sa bez dramatických bojov. Na jednej strane stál celý štátny a cirkevný aparát, na druhej ľud pod vedením nebohého dr. Mičátka a miestneho cirkevníka Štefana Francisciho. Stať sa Komlóšanmi vyvolili si z 20 natiskovaných úradných kandidátov z kandidácie vylúčeného panslavského kňaza Hrdličku.“³³ Komláš sa vtedy podľa neho stal „najriadenejšou a národne najuvedomelejšou slovenskou obcou na Dolnej zemi jak na kultúrnom, tak i na hospodárskom poli“³⁴.

V tejto práci bola Hrdličkovi nápomocná aj jeho manželka, s ktorou spolu začali navštevovať svojich cirkevníkov už krátko po príchode do Komlóša. Faktom je, že pri Hrdličkovom úspešnom výbere zohral veľkú rolu manželkin pôvod³⁵ aj všeobecná rešpektovanosť jeho svokra. Mladý slovenský farár, pochádzajúci z dolnozemskeho Nadlaku, ktorý sa oženil s najstaršou dcérou Karola Viesta, získal dôveru volebnej komisie komlóšskej evanjelickej cirkvi bez toho, aby ho osobne poznala. Podľa listov z roku 1904, ktoré Komlóšania adresovali Hrdličkovi, tunajší Slováci verili tomu, že s pomocou myjavskej manželky môže Hrdlička úspešne vykonávať národnouvedomovaciú činnosť v obci.³⁶

Hrdlička sa začal osobne angažovať aj pri voľbe učiteľov. Podľa zápisnice zo zasadnutia rady presbyterov 29. augusta 1904, „Ľudovít Hrdlička zo svojej strany odporúča

29 BEŇO, O. História národného prebudenia v Slovenskom Komlóši. In *Slovenský kalendár na rok 1948*, s. 61.

30 Cieľom panslavizmu bolo vytváranie a upevňovanie sociálnej a kultúrnej jednoty slovanských národov s dôrazom na národnú a jazykovú identitu. Najznámejšou postavou v Uhorsku v prvej polovici 19. storočia bol Ján Kollár. Myšlienka v tom čase nemala politický program. Neskôr tento výraz často zneužívali maďarské politické sily, keď všetky slovenské národné pokusy, vrátane ľudovýchovnej práce, zaraďovali k panslavizmu.

31 *Evangélikus Egyház és Iskola*, 15. 7. 1897, s. 337 – 338.

32 Andrej Halaša bol dlhoročným dozorcom ev. cirkvi v Turanoch a členom dozornej rady Turianskej ľudovej banky, účastinárskej spoločnosti. Viac pozri HRDLIČKA, L. J. *Spoved a účtovanie exulanta*. (Ed. K. E. Szudová). Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2020, s. 125 – 144.

33 Ľudovít Hrdlička 60-ročný. In *Slovenský denník*, 1933, roč. 16, č. 112, s. 3, 14. 5. 1933.

34 Tamže.

35 Želmíra Božena Viestová (1879 – 1964) sa vydala za L. J. Hrdličku 26. 6. 1899 na Myjave. Pozri *Matrika ev. cirkvi (Myjava)* – Krsty, 20. 6. 1879; Sobáš 1879 – 1910.

36 Archív Matice slovenskej (ďalej Archív MS), fond (ďalej f.) Maďarsko, Sign. Depot Krajanského múzea Matice slovenskej (ďalej KM MS). Hrdlička, Ľudovít Jaroslav (ďalej LJH), šk. 1, 3, 7.

do pozornosti cirkevnej rady kandidátov Miloša Janošku a Jána Adamkoviča ako takých, ktorých osobne pozná“. ³⁷ Nakoniec zvíťazil Adamkovič a začal spolupracovať s ďalšími mladými učiteľmi, Michalom Franciscim a Martinom Matejdesom. ³⁸ Popri slovenskom pôvode a vzájomnom porozumení s Hrdličkom ich spájalo aj slovenské ochotnícke divadlo a cirkevný spevokol. Matejdes a Adamkovič boli režisérmi divadelných inscenácií, ³⁹ Adamkovič dlhoročným kantorom, o Franciscim Dolnozemský Slovák v januári 1905 napísal, že naučil cirkevný spevokol štvorspev. ⁴⁰ Na druhej strane si voľba práve z tohto dôvodu mohla vyslúžiť nevôľu maďarskej cirkevnej a svetskej vrchnosti, čo vyústilo do obvinenia Hrdličku a tiež Júliusa Styka, evanjelického učiteľa pochádzajúceho z Pitvaroša, z panslavizmu. ⁴¹ Po zdĺhavých cirkevných a svetských súdnych sporoch odsúdilo békešské seniorálne konzistórium obidvoch k strate úradu a úhrade trov konania, neskôr rozsudok zmiernili na peňažnú pokutu. ⁴²

Prvé roky slovenského divadelníctva určite sťažilo aj vyšetrovanie členov evanjelického cirkevného zboru, dočasná rezignácia staršieho farára, vedenie evanjelických zápisníc v oboch jazykoch, ako aj opätovné snahy obce o odčlenenie od Békešskej župy a začlenenie do Čanádskej župy. Rovnako slovenskí evanjelici podali žiadosť o odčlenenie od békešského a začlenenie do čanádsko-čongrádskeho evanjelického seniorátu, ⁴³ a to najmä na podnet Štefana Francisciho. Dolnozemskí evanjelici sa tak počas rozdelenia Békešského seniorátu v roku 1896 ocitli v troch rôznych seniorátoch. Naďalej síce všetci zostali súčasťou Banského evanjelického dištriktu, ⁴⁴ ale napríklad farári Hrdličkovci, Ľudovít Jaroslav a jeho otec Karol, sa ocitli v dvoch rozdielnych seniorátoch, čo značne sťažilo spoluprácu slovenských evanjelikov.

Vo svetle týchto skutočností je takmer neuveriteľné, že panslavizmus sa v súvislosti s komlóšskym slovenským divadelným predstavením v maďarskej tlači

37 Archív Evanjelického cirkevného zboru a. v. v Slovenskom Komlóši (ďalej Archív ECAV SK), *A tótkomlósi ág. h. ev. egyházközség tanácsulésének s közgyűlésének Jegyzőkönyve 1903. okt. 30 – 1904. dec. 26.* Zasadanie cirkevného konventu z 29. 8. 1904, bod č. 6, p. 268 – 269.

38 *A Bányai ágostai hitv. evangélikus egyházkerület Budapest, 1905. évi október hó 4-6. napjain tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1905, s. 51; *A Bányai ág. hitv. evang. egyházkerület 1906. évi szeptember hó 19-21. napjain Budapest tartott rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyve.* Budapest : Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1906, s. 64.

39 Matejdes v rokoch 1908 – 1909, Adamkovič po roku 1920.

40 Drobnosti – Z Komlóšu nám sdeľujú. In *Dolnozemský Slovák*, 1905, roč. 3, č. 1, s. 5, 15. 1. 1905

41 Hadüzenet a pánszlávizmusnak. A bányakerületi egyház közgyűléséből. In *Békésmegyei Közlöny*, 1906, roč. 33, č. 80, s. 3 – 4, 23. 9. 1906; A tótkomlósi pör. In *Békésmegyei Közlöny*, 1906, roč. 33, č. 74, s. 3 – 4, 2. 9. 1906; Elmozdított lelkész és tanító. In *Békés*, 1906, roč. 38, č. 35, s. 4, 2. 9. 1906. Viac o procese pozri HRDLIČKA, Ľ. J. *Spoved a účtovanie exulanta.* (Ed. K. E. Szudová), s. 38 – 42, 169 – 176, 212 – 213.

42 Viac pozri *Dokumenty k dejinám dolnozemských Slovákov 1.* (Eds. M. Kmeť, A. Kurhajcová, S. Polónyová). Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, s. 42 – 53.

43 Pozri *Zápisničná kniha presbyteriálnych a všeobecných cirkevných konventov cirkevnej obce ev. augs. vyzn. tótkomlóšskej od 11ho januára roku Páne 1905. do 20. novembra 1908.* In Archív ECAV SK, sign. G4, 21. 4. 1907, s. 240 – 248.

44 Viac pozri *A magyarországi hitv. evang. keresztyén egyház névtára az 1903. évben.* Az egyetemes egyházi közgyűlés megbízásából szerkesztette Poszvék Sándor. Sopron : Romwalter Alfréd kő- és könyvnyomdai műintézete, 1903, s. 5, 10 – 16, 35 – 38.

spomína iba raz, a to v decembri 1906.⁴⁵ Situácia by možno bývala iná, ak by o niektorom z predstavení, ktoré predstavíme v ďalšej časti textu, informovali maďarské periodiká Békés či Békésmegyei Közlöny, tie však o nich žiadnu správu nepriniesli.

VZŤAHY NADLAKU A SLOVENSKEHO KOMLÓŠA

Obyvatelia Nadlaku, Slovenského Komlóša a Pitvaroša udržiavali živé príbuzenské i spoločenské styky, navzájom sa povzbudzovali a posilňovali v národnokultúrnom živote. Preto trvali aj na tom, aby sa predstavenia konali v ich materinskom jazyku, slovenčine. Z novinových správ vyplýva, že ani jedno predstavenie v Nadlaku sa neodohralo bez prítomnosti divákov z Komlóša a Pitvaroša, rovnako Nadlačania cestovali do týchto osád napriek nemalej vzdialenosti medzi nimi.⁴⁶ Podľa výskumu Jána Siráckeho, „v jednom i druhom neraz mali návštevu aj zo širšieho okolia, občas až z Báčky, ale i zo Slovenska“⁴⁷. Popri živých spoločenských stykoch predovšetkým s martinskými slovenskými intelektuálmi to podľa neho malo pozitívny vplyv aj „na súdržnosť národne sa uvedomujúcich dolnozemsých Slovákov“, každé predstavenie uskutočnené v dolnozemsých slovenských osadách „bolo ozajstným národným sviatkom“.⁴⁸

Spoločným prvkom v hereckých memoároch je informácia o tom, že herci si chodili navzájom na divadelné predstavenia. Mohlo to mať viacero príčin. Veľkú úlohu zohrali rodinné väzby, keďže podľa zápisov evanjelických cirkevných matrík boli viaceré rodiny v príbuzenskom vzťahu.⁴⁹ Aj dvaja komlóšski učitelia mali vzťah s Nadlakom. Pochádzala odtiaľ manželka Michala Francisciho, Mária Fábry, ktorá bola v prvých rokoch aktívnou herečkou; v Nadlaku žili i rodičia Jána Adamkoviča, tiež otec a sestra Ľudovíta Jaroslava Hrdličku; príbuzní sa často navštevovali. Intelektuálna príťažlivosť Nadlaku výrazne vzrástla aj medzi divadelnými fanúšikmi z Turčianskeho Sv. Martina po tom, čo sa Jozef Gregor Tajovský a jeho manželka Hana Gregorová presťahovali do osady. V Nadlaku pôsobili súbežne s Ľudmilou

⁴⁵ Správa referuje o tom, že predsedníctvo komlóšskeho Casina chcelo na Silvestra 1906 organizovať spoločné divadlo s ostatnými mestskými spolkami, ale Roľnícky spolok odmietol predniesť dielo maďarského autora. Pozri Hirek Tótkomlós felől. Tót népszínmű-előadás Szilveszter estéjén. Mégis van pánszlávizmus? In *Békésmegyei Közlöny*, 1906, roč. 33, č. 108, s. 3, 30. 12. 1906.

⁴⁶ Slovenský Komlós je od Nadlaku vzdialený 33 km, Nadlak od Pitvaroša 22 km, vzdialenosť medzi Komlóšom a Pitvarošom je 11 km. Existujú podrobné novinové správy o divadelných predstaveniach v Nadlaku, kde autor vymenováva divákov zo Slovenského Komlóša, Kysáča, Budapešti, Slovenského Bánhedešu a Pitvaroša. Pozri ASTEROID. Dopisy. Nadlak, 1909, 31. augusta. (Divadelné predstavenie). In *Národné noviny*, 1909, roč. 40, č. 105, s. 1 – 2, 7. 9. 1909; tiež Dopisy. Nadlak, 27. decembra 1908. (Divadelné predstavenie a farárska voľba). In *Národné noviny*, 1909, roč. 40, č. 1, s. 3, 2. 1. 1909.

⁴⁷ SIRÁCKY, J. O Komlóši, Komlóšanoch a ich mieste v národnokultúrnych úsiliach dolnozemsých Slovákov. In KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 30.

⁴⁸ Tamže.

⁴⁹ Netreba zabudnúť na to, že zo Slovenského Komlóša, znovuzaloženého v roku 1746, odchádzali slovenské rodiny budovať nové sídliská (Nadlak v roku 1802, Pitvaroš v rokoch 1815 – 1816, Csanádalberti resp. Alberti v rokoch 1843 – 1844, Veľký Bánhedeš v roku 1856). Samozrejme, do nových kolónií odchádzali s nimi aj rodiny z Békešskej Čaby alebo zo Sarvaša. Viac pozri SIRÁCKY, J. *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*, s. 138 – 144.

Markovičovou-Boorovou⁵⁰ v čase, keď bol za komlóšskeho farára zvolený Hrdlička, ktorý osobne poznal nielen Tajovského, ale aj zberateľa ľudových piesní, významného prekladateľa divadelnej literatúry Andreja Halašu.⁵¹

No kým v Nadlaku hrali dôležitú rolu dcéry farárov a spisovateľská dvojica Tajovský – Gregorová, tak komlóšski manželia Hrdličkovci neboli aktívnymi hercami. To však neznamenalo, že by súboru nepomáhali. Hrdlička, využívúc osobnú známosť s Halašom, ho najmenej dvakrát požiadal o dielo. V liste z 8. mája 1905 takto odôvodňoval svoju prosbu: „Ráčte nám poslať so pár divadelných kusov na prečítanie, takých čo by sa hodily pre nás, Komlóšanov, teda úplných začiatocníkov, rátajúcich i na to, že i protivníkov získajú.“ List uzavrel poznámkou: „N. B. Nech má div.[adelný] Kus mravné crno, lebo náš ľud je nábožný, a divadlo len tak neodsúdi, ak sa na ňom niečomu dobrému naučí.“⁵² List z 2. januára 1910 už obsahoval aj názov diela: „Naši ochotníci chcú zahrať i toho roku divadlo i prosia aby ste im poslali jeden z kratších, žartovných kúskov bez prílišnej rečovej tendencie. Za taký považujeme Gazdinu robu. Ak tento kus uznáte za dobrý Ráčte ho poslať v 12 exemplároch.“⁵³ Avšak poznajúc Halašovu rozhladenosť v literárnej tvorbe, pokračoval nasledovne: „Ak vyberiete pre nás ešte vhodnejší, žartovný, nie dlhý, dľa možnosti v sedliackych okolnostiach⁵⁴ hrajúci, Ráčte ten poslať v 12 exemplároch, obratom pošty, pretože je vec súrna.“ Ako korešpondenčnú adresu neuvádza svoje bydlisko, ale adresu obuvníka Jána Lásika, režiséra inscenácie. List uzatvára prosbou: „Ak bude kus so spievami, prosíme aj nóty ku spevom v 1. exempl.“⁵⁵ Nie je preukázané, či spomínanú hru napokon dostali alebo nie, no faktom ostáva, že v rokoch 1909 až 1914 ju publiku nepredstavili a ani neskôr nebola zaradená do zoznamu inscenácií.⁵⁶

Dôvody toho, že sa Hrdličkovci odmietali aktívne zapojiť do divadelníckej činnosti Komlóšanov, netreba hľadať v nedostatku ich talentu, ale skôr v ich biednej existenčnej a politickej situácii. V roku 1908 ukončili disciplinárne konanie proti Hrdličkovi a Stykovi. Slovenskú verejnosť o ňom hodnoverne informoval aj Pavel Mudroň,

50 Osvetová pracovníčka, zberateľka slovenských ľudových piesní a ľudových artefaktov. Podľa J. Siráckeho sa zachovali údaje, že do Komlóša chodila na divadelné predstavenia. Pozri SIRÁCKY, J. O Komlóši, Komlóšanoch a ich mieste v národnokultúrnych úsiliach dolnozemsých Slovákov. In KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 30.

51 Hollý vo svojej štúdii analyzoval Tajovského listy zasielané najmä A. Halašovi a švagrovi Ivanovi Thurzovi, v ktorých išlo skôr o Tajovského problémy s evanjelickým farárom Ľudovítom Augustínom Boorom. O tom, čo si myslel o K. Hrdličkovi alebo L. J. Hrdličkovi, sa z týchto listov, žiaľ, nedozvieme. Pozri HOLLÝ, K. Z listov Jozefa Gregora Tajovského z obdobia jeho pôsobenia v Nadlaku. In *Historické aspekty života dolnozemsých Slovákov*. (Eds. I. M. Ambuš, P. Hlásnik, B. Unc). Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2014, s. 69 – 81.

52 Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej LA SNK), 37 D 29, Hrdlička, Ľudovít Jaroslav – Halaša, Andrej, 8. 5. 1905, č. j. 17, s. 2.

53 Tomuto údaju protirečí skutočnosť, že podľa J. Lásika mali text danej divadelnej hry k dispozícii len v jednom exemplári, preto „texty úloh si mal každý odpísať pre seba sám“. Cit. podľa PAPP, J. Príspevky k histórii slovenského ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši. In *250 rokov v Slovenskom Komlóši*, s. 67.

54 Podčiarkol L. J. Hrdlička.

55 LA SNK, 37 D 29, Hrdlička, Ľudovít Jaroslav – Halaša, Andrej, 2. 1. 1910, č. j. 18, s. 1.

56 FRANCISCI, M. *Minulosť a prítomnosť našej dediny / A mi falunk múltja és jelene*, s. 41 – 69.

ktorý 2. septembra 1906 navštívil svoju sestru Karolínu v Slovenskom Komlóši.⁵⁷ V roku 1908 navyše Hrdličkovci utrpeli vážne osobné rany: v priebehu pár mesiacov im zomrela ani nie štvormesačná dcérka a neskôr farárova sestra aj otec žijúci v Nadlaku.⁵⁸ Vzťah k slovenskému divadlu však mala Želmíra Viestová v krvi: jej teta, Emília Viestová, bola zakladajúcou členkou Živeny,⁵⁹ mnohé ženy z rodiny boli členkami divadelných krúžkov (v Tisovci, Revúcej, na Myjave) a jej bratranci a sesternice žijúce v Budapešti sa rok čo rok objavovali v predstaveniach tamojšieho Slovenského spolku⁶⁰. Aj Želmíra často pomáhala pri príprave komlóšskych tanečných zábav: podľa spomienok Ondreja Beňa herci „v prestávke spievaly ľudové piesne slovenské, ktorým ich naučila mladá pani farárka Hrdličková“. Boli to „piesne ,Hej pod Kriváňom... ‘ a ,Tam za Váhom biely dom...“⁶¹

V súvislosti s Hrdličkom máme presné údaje o jeho hudobnom nadaní. Už ako stredoškólak v Sarvaši bol členom speváckeho zboru, o čom svedčí aj tablo, ktoré sa dodnes nachádza na stene gymnázia.⁶² Jeho talent, ako aj oddanosť zachovaniu a pestovaniu slovenskej identity, zdedili i deti. Dve staršie dcéry, Viera a Mária (Marienka), pokračujúc v rodinnej tradícii vystupovali ako členky spevokolu alebo herečky divadelného spolku (1914 – 1918). Programy občas sprevádzali na klavíri.⁶³ Syna Ľudovíta Jaroslava ml. a dcéru Vieru nájdeme aj na fotografii komlóšskych ochotníkov z roku 1919.⁶⁴

DOLNOZEMSKÉ SLOVENSKÉ OCHOTNÍCKE DIVADLO V SÚDOBEJ TLAČI

Rešeršom správ uverejnených v Národných novinách prichádzame k zisteniu, že tie isté divadelné hry sa každých pár mesiacov alebo každý rok opakujú v Komlóši,

⁵⁷ Pozri MUDROŇ, P. Panslavismus v Slovenskom Komlóši. In *Národné noviny*, 1906, roč. 37, č. 107, s. 1 – 2, 11. 9. 1906.

⁵⁸ Hrdlicska Karolina gyászjelentése 7. 3. 1908; Hrdlicska Károly gyászjelentése 27. 7. 1908; Ilona Anna Hrdličková. Pozri *Matrika ev. cirkvi – Slovenský Komlós*, Krsty r. 1908; Úmrtia r. 1908.

⁵⁹ Jej manžel, Andrej Sokolík (1849 – 1912), bol blízkym spolupracovníkom A. Halašu v Slovenskom spevokole v Martine, v Muzeálnej slovenskej spoločnosti, a popritom aj kolegom K. Viesta na revúckom gymnáziu (1873 – 1874). Pozri *Slovenský biografický slovník V. R-Š*. (Zodp. red. A. Maťovčík). Martin : Matica slovenská, 1992, s. 311 – 312; *Slovenský biografický slovník VI. T-Ž*. (Zodp. red. A. Maťovčík). Martin : Matica slovenská, 1994, s. 276. V Sokolíkovom rodinnom albume, ktorý obsahuje 60 fotografií, nájdeme popri Viestovcoch aj fotografiu Ľ. J. Hrdličku. In LA SNK, Sign. A XXV Album Andreja Sokolika., č. j. 7. O ich osobnom styku svedčia aj oslovenia v liste („Brat môj drahý“ a „Ondrik môj zlatý.“). In LA SNK, Sign. 37 U 5, Hrdlička, Ľudovít. *Muzeálna slovenská spoločnosť*. 28. 9. 1898, 1 jđ, p. 2.

⁶⁰ Byt švagriny K. Viesta, Žanety Viestovej, r. Grnáčovej (1862 – 1919), národnej a osvetovej pracovníčky v Budapešti, sa stal centrom študujúcej mládeže. O blízkom vzťahu s Hrdličkovcami svedčia nielen listy, ale aj fakt, že ju pochovali farári Ľ. J. Hrdlička a K. L. Viest (Bratislava, 1. 9. 1919). Správu o tom pozri: Chýrnik. Smrť. In *Slovenský denník*, 1919, roč. 2, č. 191, s. 3, 3. 9. 1919.

⁶¹ BEŇO, O. Ako sme kultúrne rástli. In *Sloboda*, 1947, roč. 2, č. 87, s. 5, 26. 9. 1947.

⁶² Za „usilovnú návštevu speváckeho zboru“ bol ako siedmak v júni 1891 odmenený dvomi forintmi. Pozri A szorgalom jutalma. In *Szarvas és vidéke*, 1891, s. 4, 21. 6. 1891.

⁶³ Hudobný talent mohli zdediť od viacerých členov rodiny. Ich pradedo Jozef Kristoffy a strýko ich otca, Jozef Hrdlička, boli kantormi-učiteľmi, ich otec hral na husliach, kontrabase a klavíri, ich nebohá teta Berta Hrdličková na klavíri. Marienka neskôr absolvovala štúdium na konzervatóriu a stala sa učiteľkou klavírnej hry v Bratislave. Viac pozri BENKA Gy. Kristoffy György élet és jellemrajza. In *A Békésvármegyei Régészeti és Mivelődéstörténelmi Társulat Évkönyve* 2. I. Irodalmi dolgozatok, 1875 – 1876, s. 1 – 33; ŠTEFANKO, O. – HUSÁRIK, P. *Viac ako dve storočia slovenskej školy v Nadlaku*. Nadlak : Vydavateľstvo Ivan Krasko, 2006, s. 22 – 24; AMS, f. Maďarsko, KMMS, LJH, šk. 1, 3, 4, 7.

⁶⁴ In KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 46 – 47, 122.

Pitvaroši, Novom Sade či v Kysáči. Mohlo to byť spôsobené tým, že konkrétna hra bola v tom čase populárna, keďže ju hornouhorskí Slováci hrali podobne ako dolnozemskí, no dokazuje to aj fakt, že dolnozemskí herci vedome vzájomne navštevovali svoje predstavenia.⁶⁵ Napríklad Hollého *Kubo* sa hral v Slovenskom Komlóši v roku 1907 a v Kysáči v roku 1908. Komlóšania predstavili dielo dňa 3. februára 1907 „so spoluúčinkovaním spevokolu,“ po ktorom zorganizovali tanečnú zábavu. O rok neskôr kysáčki ochotníci popri *Kubovi* predstavili aj dve diela Gustáva Kazimíra Zechentera-Laskomerského.⁶⁶ V januári 1908 uviedli v Komlóši hru *Strýdža zpod hája, obraz zo života v 3 dejstvách* od Ferka Urbánka,⁶⁷ novosadská slovenská mládež ju hrala v apríli.⁶⁸ Urbánkovho *Škriatka, obraz zo života v 3 dejstvách, s premenou a so spevmi* uviedli Komlóšania vo februári 1909.⁶⁹ Pitvarošský gazdovsky a delnícky kruh uviedol tú istú hru rok predtým, v apríli 1908. A keďže podľa novínovej správy boli na predstavení v Pitvaroši prítomní aj diváci zo Slovenského Komlóša, je pravdepodobné, že si práve odtiaľ priniesli inšpiráciu pre vlastné naštudovanie *Škriatka*.⁷⁰

V prvom období komlóšskeho ochotníckeho divadla teda boli obľúbené hry Hollého, Urbánka, Zechentera-Laskomerského. V roku 1907 boli s odstupom dvoch mesiacov uvedené dve Hollého hry: vo februári hrali v Komlóši *Kuba*⁷¹, 1. apríla predstavil Petrovský spevokol drámu *Márnotratný syn*⁷². Nadlacké aktivity Jozefa Gregora Tajovského zase charakterizovalo nielen nacvičovanie vlastných hier, ale aj inscenovanie ním preložených ruských klasikov, napríklad v roku 1908 premiérovovo uviedol svoju hru *Matka* a ním preloženú hru Antona Pavloviča Čechova *Medved*.⁷³ Dátumy predstavení sa zvyčajne zhodujú s dátumami veľkých kresťanských sviatkov: Druhý sviatok vianočný (26. december), Nový rok (1. január), Zjavenie Pána (6. január), Hromnice (2. február), posledná fašiangová nedeľa, fašiangový utorok alebo druhý deň Turíc.⁷⁴

Divadelné spoločnosti v Nadlaku a Komlóša sa líšili v sociálnej štruktúre členov. Prví komlóšski aktéri pochádzali z chudobnej vrstvy, až neskôr pribudli remeselníci, majetnejší gazdovia, evanjelickí učitelia, prípadne deti farárov.⁷⁵ Naproti tomu, v Nadlaku od začiatku nájdeme popri majetnejších roľníkoch aj farárske deti (Olga,

65 Pozri tamže, s. 40 – 45.

66 Zábava. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 13, s. 3, 30. 1. 1908.

67 V správe bola napísaná ako „*Strýdža zpod hája*.“ Pozri Zábava. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 10, s. 2, 23. 1. 1908. Režisérkou bola Mária Francisciová. Pozri aj KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 41.

68 Divadlo. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 46, s. 3, 16. 4. 1908.

69 Divadlo. In *Národné noviny*, 1909, roč. 40, č. 12, s. 1 – 2, 28. 1. 1909. Režisérom bol J. Lásik. Pozri aj FRANCISCI, M. *Minulosť a prítomnosť našej dediny / A mi falunk múltja és jelene*, s. 40.

70 Divadlo. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 52, s. 3, 5. 2. 1908.

71 Zábava. In *Národné noviny*, 1907, roč. 38, č. 11, s. 3, 26. 1. 1907. Režišérom bol O. Beňo. Pozri aj FRANCISCI, M. *Minulosť a prítomnosť našej dediny / A mi falunk múltja és jelene*, s. 39.

72 Divadlo. In *Národné noviny*, 1907, roč. 38, č. 36, s. 3, 26. 3. 1907.

73 Divadelné predstavenie. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 151, s. 3, 22. 12. 1908.

74 Pozri KOPPÁNY, J. Egy alföldi szlovák pingáló asszony (Tomka Judit). In *Békési Élet*, s. 489.

75 Viac pozri PAPP, J. A tótkomlósi szlovák műkedvelő színjátszás történetének első korszaka (1904 – 1932). In *Békési Élet*, s. 235.

Mileva a Aurelia Boorové) či manželku bankového úradníka.⁷⁶ Autor jednej z novínových správ v decembri 1909 vyčítal Nadlačanom, že sa „držia oného škodlivého zvyku, že dievča, keď sa vydá, mládenec ožení, utiahne sa hneď od javista, že sa im to vraj už ako manželom nepatrí“. Podľa neho „týmto utrácame mnoho divadelných síl“.⁷⁷ Na rozdiel Nadlačanov, v Komlóši, ako píše János Papp, „mnohí ľudia sú tak naviazaní na skupinu, že zostali jej členmi aj po uzavretí manželstva, ba boli aj herečky, ktoré vystupovali so spolkom už ako staré mamy“.⁷⁸ Aktívna divadelná činnosť sa mohla stať i dôvodom rozchodu: Mária Francisciová v súkromnom liste vysvetľuje Hrdličkovi svoje presťahovanie sa k rodičom do Nadlaku odkazom na sériu žiarlivostných scén svojho manžela.⁷⁹

Je mimoriadne zaujímavé, že kým Slováci z Nového Sadu, Pitvaroša, Nadlaku a Kysáča označovali svoje vystúpenia od začiatku ako „divadlo“ či „divadelné predstavenie spojené s tanečnou zábavou“, tak Komlóšania, zrejme v obave zo spomínanej stigmatizácie panslavizmom, v prvých dvoch rokoch fungovania spolku ohlasovali predstavenia ako „zábavy“, až od januára 1909 vymenili toto označenie za termín „divadlo“. Miesta konania boli zvyčajne vo všetkých osadách stabilné,⁸⁰ no János Papp poukazoval na to, že je ťažké posúdiť, pod záštitou ktorej organizácie sa jednotlivé predstavenia uskutočnili. Prvé vystúpenie zorganizovali Tótkomlóšske čítacie kruhy⁸¹, v januári 1908 už bola organizátorkou Tótkomlóšska roľnícka mládež⁸².

Z novinových správ sa presne nedozvieme, koľko divákov navštevovalo predstavenia v Komlóši, ale podľa Jána Lásika sa „predvedené predstavenia odohrávali vždy pred preplnenou sálou (čo znamenalo 500 – 600 divákov) a takto – i keď vstupné bolo veľmi lacné – predsa sa nazbierala značná suma“.⁸³ Podľa neho čistý príjem vždy venovali na nejaký dobročinný cieľ. Zbierku robili obyčajne pre evanjelické zbory, prípadne na rôzne renovačné práce miestneho kostola. Napríklad predstavenie 3. februára 1907 zorganizovali „v prospech tótkomlóšskej ev. a. v. cirkevnej organovej základiny“.⁸⁴ Najzaujímavejšia zo zbierok sa uskutočnila 28. januára 1909, keď čistý príjem venovali „zpolovice na messinských a calabrinských poškodených, zpolovice na tótkomlóšsku ev. a. v. cirkev“.⁸⁵ Žiadne iné divadelné spolky nezverejnili v Národných novinách zbierky pre obete kalábrijského zemetrasenia. No z dvoch správ, ktoré

⁷⁶ Dopisy. Nadlak, 27. decembra 1908. (Divadelné predstavenie a farárska voľba). In *Národné noviny*, 1909, roč. 40, č. 1, s. 2 – 3, 2. 1. 1909.

⁷⁷ ASTEROID. Domáce zprávy. Nadlak, 27. december. (Divadelné predstavenie). In *Národné noviny*, 1909, roč. 40, č. 154, s. 2, 30. 12. 1909.

⁷⁸ PAPP, J. A tótkomlósi szlovák műkedvelő színházas történetének első korszaka (1904 – 1932). In *Békési Élet*, s. 235.

⁷⁹ Rôzna korešpondencia, List Marieny Francisciovej r. Fábry L. J. Hrdličkovi Nadlaku do Slovenského Komlóša z 26. 1. 1909. In Archív MS, f. Maďarsko, KM MS, LJH, šk. 7.

⁸⁰ Hrávalo sa vo veľkej dvorane „Komló“ v Slovenskom Komlóši, v hostinci Ružičkova na „Agenei“ v Novom Sade, v dvorane cirkevnej budovy v Nadlaku, v „miestnostiach pána Milana Popovického“ v Kulpíne.

⁸¹ Zábava. In *Národné noviny*, 1907, roč. 38, č. 11, s. 3, 26. 1. 1907.

⁸² Zábava. In *Národné noviny*, 1908, roč. 39, č. 10, s. 2, 23. 1. 1908.

⁸³ Cit. podľa PAPP, J. Príspevky k histórii slovenského ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši. In *250 rokov v Slovenskom Komlóši*, s. 68.

⁸⁴ Zábava. In *Národné noviny*, 1907, roč. 38, č. 11, s. 3, 26. 1. 1907.

⁸⁵ Divadlo. In *Národné noviny*, 1909, roč. 40, č. 12, s. 1 – 2, 28. 1. 1909.

sme v rámci tohto výskumu objavili v časopise *Békésmegyei Közlöny* z februára 1909, vyplýva, že v Békešskej župe robili nielen podobné zbierky, ale v mestskom dome Békešskej Čaby usporiadali aj prednášku gymnaziálneho profesora dr. Lajosa Rella, ktorý obecnstvo oboznámil s okolnosťami zemetrasenia a prezentoval mu šesťdesiat aktuálnych fotografií.⁸⁶

EPILÓG

Napriek všetkým vyššie uvedeným súvislostiam a živým kontaktom medzi hornouhorskými a dolnozemskými Slovákmí, maďarské regionálne noviny neinformovali maďarskú verejnosť o slovenských divadelných predstaveniach. Ponúka sa otázka, prečo o ne neprejavili väčší záujem. Nepovažovali ich za platformu, kde by sa mohol šíriť panslavizmus? Z realizovaného výskumu vyvodzujeme ako možnú odpoveď to, že opätovné pokusy Slovenského Komlóša o odtrhnutie sa od župy aj od evanjelického seniorátu vyvolávali omnoho väčšie podozrenia než pár tuctov ochotníckych predstavení v podaní obyčajných dolnozemských roľníkov. Napriek tomu bolo zaujímavé zistiť, že každý rok, keď sa v Komlóši organizovali slovenské predstavenia, miestna maďarská inteligencia privítala v osade divadelný súbor zo susednej Orosházy s cieľom „šírenia maďarského čítania“⁸⁷. Dá sa teda predpokladať, že slovenské predstavenia mohli byť sledované orošházkym slúžnym úradom a miestnou políciou, no neuplatňovali sa na ne žiadne prísne reštrikcie.

Po skončení prvej svetovej vojny, od roku 1919, sa fungovanie komlóšskeho ochotníckeho divadla zintenzívnilo.⁸⁸ Vedenia súboru a réžie sa ujali učitelia Martin Matejdes a Ján Adamkovič, v rokoch 1921 – 1925 bol vedúcim Štefan Hirka. Treba však poznamenať, že ozajstný rozkvet slovenského divadelníctva sa začal až pôsobením JUDITY TOMKOVEJ ako vedúcej súboru (1925 – 1942).⁸⁹ O tom, že si Tomková cenila podiel Hrdličkovcov na zrode slovenského ochotníckeho divadla a ich pozitívny vplyv naň, svedčí aj venovanie na fotografii divadelného súboru zvečneného v kostýmoch z predstavenia 19. apríla 1925, ktorú poslala Hrdličkovcom ako pohľadnicu.⁹⁰

Úpadok sa začal po roku 1935, keď „oficiálne orgány stavali čoraz viac prekážok pred súborom slovenského ochotníckeho divadla“.⁹¹ Štyridsaťročnú divadelnícku tradíciu načas prerušila výmena obyvateľstva medzi Československom a Maďarskom v roku 1947, počas ktorej sa značná časť komlóšskych ochotníkov presťahovala na

⁸⁶ Obec Kondoros darovala 50 korún pre obete zemetrasenia. In *Békésmegyei Közlöny*, 1909, roč. 36, č. 11, s. 5, 7. 2. 1909; tiež Népszerező előadások Csabán. In *Békésmegyei Közlöny*, 1909, roč. 36, č. 12, s. 4, 11. 2. 1909.

⁸⁷ Gyermekelőadás. In *Békésmegyei Közlöny*, 1909, roč. 36, č. 102, s. 4, 23. 12. 1909.

⁸⁸ TÓTH, I. / TÓTH, Š. *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919 – 1944 / Vzdelávacie pomery v materčine u Slovákov v Békešskej a Čanádskej župe*. Budapešť : Celoštátna slovenská samospráva, 1999, s. 163 – 170.

⁸⁹ Viac pozri PAPP, J. Príspevky k histórii slovenského ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši. In *250 rokov v Slovenskom Komlóši*, s. 68.

⁹⁰ Súbor predstavil hru *Striga* od R. U. Podtatranského, režírovala Judita Tomková. Pozri Listy Karola Hrdličku. In Archív MS, f. Maďarsko, KM MS, LJH, šk. 5.

⁹¹ PAPP, J. Príspevky k histórii slovenského ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši. In *250 rokov v Slovenskom Komlóši*, s. 69.

južné Slovensko. V päťdesiatych rokoch ochotnícke divadelníctvo nahradili speváci a tanečné súbory, divadelná činnosť bola živá hlavne v slovenskej škole pod vedením miestnych učiteľov. V období 1955 – 1965 tu usporiadali sedemnást predstavení, v ktorých účinkovali bývalí (už dospelí) žiaci. Následne bola činnosť obnovená až v roku 1993 Organizáciou komlôšskych Slovákov pod vedením Pavla Lauku, o desať rokov neskôr prevzala vedenie jeho manželka Erna Lauková. V roku 2011 získal súbor vyznamenanie „Za komlôšskych Slovákov“.⁹²

Súčasní herci patria k staršej generácii, stredná generácia nie je natoľko aktívna. Súbor popri predstaveniach v mieste pôsobenia vystupuje aj v slovenských mestách a dedinách v Maďarsku, v Nadlaku, na Slovensku (predovšetkým v partnerských mestách – Galante a Jelšave), ale tiež v Českej republike, Chorvátsku, Srbsku či Rumunsku.⁹³ Popri inscenáciách jednoaktoviek má od roku 2010 v repertoári aj programy predstavujúce staré zvyky Komlôšanov. Od roku 1992 pôsobí v Slovenskej dvojazyčnej základnej škole v Slovenskom Komlóši Detský umelecký súbor Harmónia, v ktorom sa formuje nová generácia. Hry nacvičujú s deťmi nielen domáce učiteľky slovenského jazyka, ale aj hosťujúci učitelia zo Slovenska. Ochotnícke divadlo si v roku 2022 pripomenulo 115. výročie založenia a 135. výročie narodenia Judity Tomkovej, počas osláv zorganizovali aj veľkú výstavu fotografií a plagátov. Napriek všetkým prekážkam teda slovenské ochotnícke divadlo dodnes funguje, súbor je v nepretržitom kontakte s ostatnými slovenskými divadelnými súbormi, a to tak na Dolnej zemi, ako aj na Slovensku.

Príspevok vznikol v rámci doktorandského štúdia na Katedre východoeurópskych dejín 19. – 20. storočia, Filozofická fakulta Univerzity Eötvösa Loránda v Budapešti, školiteľka Éva Ring.

ARCHÍVNE ZDROJE

A tótkomlósi ág. h. ev. egyházközség tanácsuléseinek s közgyűléseinek Jegyzőkönyve 1903.

okt. 30 – 1904. dec. 26. In Archív Evanjelického cirkevného zboru a. v. v Slovenskom Komlóši.

Hrdlička Lajos, tót-komlósi ág. hitv. ev. lelkésznek önéletrajza, 74 – 75 csomó, šk. 52. In Archív Evangélikus Országos Levéltár v Budapešti, Sign. Békési Egyházmegye iratai, Esperesi irattár, közgyűlési, számvevőszéki iratok 1904.

Hrdlička, Ľudovít Jaroslav, šk. 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8. In Archív Matice slovenskej v Martine, fond Maďarsko, Sign. Depot Krajanského múzea Matice slovenskej.

Hrdlička, Ľudovít Jaroslav – Halaša, Andrej, 37 D 29. In Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine.

Hrdlička, Ľudovít – Muzeálna slovenská spoločnosť. 28. 9. 1898, 1 jd, p. 2. 37 U 5. In Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine.

Hrdlicska Karolina gyászjelentése 7. 3. 1908

Hrdlicska Károly gyászjelentése 27. 7. 1908

Matrika ev. cirkvi (Myjava) – Krsty, 20. 6. 1879; Sobáše 1879 – 1910.

⁹² Vyznamenanie udeľuje Slovenská samospráva v Slovenskom Komlóši.

⁹³ KULÍK, O. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*, s. 131 – 132.

Matrika ev. cirkvi (Slovenský Komlós) – Krsty r. 1908; Úmrtia r. 1908.

Podobizeň publicistu, prekladateľa, ev. kňaza, učiteľa Ľudovíta Jaroslava Hrdličku (1873 – 1953). č. j. 7. In Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, Sign. A XXV Album Andreja Sokolíka.

Zápisničná kniha presbyteriálnych a všeobecných cirkevných konventov cirkevnej obce ev. augs. vyzn. tótkomlóšskej od 11ho januára roku Páne 1905. do 20. novembra 1908. In Archív Evanjelického cirkevného zboru a. v. v Slovenskom Komlóši, Sign. G4.

ZEMAN Mihály. *A Tótkomlós-i ág. hitv. ev. egyház története 1896 – 1950-ig.* Rukopis, 1951. In Archív Evanjelického cirkevného zboru a. v. v Slovenskom Komlóši.

DOBOVÉ NOVINOVÉ ČLÁNKY

Békés, 1905 – 1909

Békésmegyei Közlöny, 1905 – 1909

Békésvármegye Hivatalos Lapja, 1906

Dolnozemský Slovák, 1903 - 1905

Národné noviny, 1906 – 1909

Sloboda, 1946 – 1947

Slovenský Denník, 1919, 1933

Szarvas és vidéke, 1891

LITERATÚRA

BEŇO, Ondrej. História národného prebudenia v Slovenskom Komlóši. In *Slovenský kalendár na rok 1948.* Budapešť : Vydal Sväz Slovanov v Maďarsku, s. 58 – 63.

Dokumenty k dejinám dolnozemsých Slovákov 1. (Eds. Miroslav Kmeť, Alica Kurhajcová, Soňa Polónyová). Kraków : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013. 355 s. ISBN 978-83-7490-680-7.

FRANCISCI, Michal. *Minulosť a prítomnosť našej dediny / A mi falunk múltja és jelene (Monografické črty).* Kníhtlačiareň „Petőfi“ v Békéscábe, 1931. Reprint z roku 2007. Tótkomlós : Komlósi Szlovákok Szervezete, 2007. 172 s.

HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav. *Spoved' a účtovanie exulanta.* Bratislava : Nákladom autorových priateľov-Komlóšanov, 1945. 72 s.

HRDLIČKA, Ľudovít Jaroslav. *Spoved' a účtovanie exulanta.* (Ed. Kristína Estera Szudová). Békešská Čaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku (Bibliotheca Ludovici Haan), 2020. 236 s. ISBN 978-615-6014-02-3, ISSN 2732-14-28.

KOPPÁNY János. Egy alföldi szlovák pingáló asszony (Tomka Judit). In *Békési Élet*, 1972, roč. 7, č. 3, s. 485 – 490.

KULÍK, Ondrej. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947).* Martin : Matica slovenská, 1982. 183 s.

Ochotnícke divadlo v Slovenskom Komlóši / Amatőr színhátszás Tótkomlóson 1907 – 2019. (Eds. Erna Lauková Benczúrová, Zuzana Venerčanová Chlebnická). Tótkomlós : Za Komlósských Slovákov, 2019. 137 s. ISBN 978-615-00-4976-2.

PAPP, János. A tótkomlósi szlovák műkedvelő színhátszás történetének első korszaka (1904 – 1932). In *Békési Élet*, 1968, roč. 3, č. 2, s. 233 – 237.

PAPP, János. Príspevky k histórii slovenského ochotníckeho divadla v Slovenskom Komlóši. In *250 rokov v Slovenskom Komlóši. Prednášky zo sympózia o Slovákoch v Maďarsku*, 1996. (Ed. Ján Chlebnický). Békešská Čaba : Slovenský výskumný ústav v Békešskej Čabe, 2000, s. 66 – 71.

- SINČOK, Juraj. Slovenské ochotnícke herectvo. In SZINCSOK György / SINČOK, Juraj. *Tótkomlós kulturális értékei / Kultúrne hodnoty Slovenského Komlóša*. Tótkomlós : Yes Press Bt. 2001, 2011, s. 259 – 272. ISBN 978-963-08-1201-6.
- SIRÁCKY, Ján. „Dolnozemský Slovák“ ako zdroj informácií o živote dolnozemských Slovákov. In *Slováci v zahraničí* 6. (Zost. František Bielik, Claude Baláž). Martin : Matica slovenská, 1980, s. 5 – 27. ISSN 0081-0061.
- SIRÁCKY, Ján. O Komlóši, Komlóšanoch a ich mieste v národnokultúrnych úsiliach dolnozemských Slovákov. In KULÍK, Ondrej. *Slovenské ochotnícke divadlo v Tótkomlóši (1907 – 1947)*. Martin : Matica slovenská, 1982, s. 9 – 39.
- SIRÁCKY, Ján. *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Martin : Matica slovenská, 1971. 298 s.
- Slovenský biografický slovník V. R-Š.* (Zodp. red. Augustín Maťovčík). Martin : Matica slovenská, 1992. 559 s.
- Slovenský biografický slovník VI. T-Ž.* (Zodp. red. Augustín Maťovčík). Martin : Matica slovenská, 1994. 659 s.
- SYNČOK, Juraj. Jozef Gregor-Tajovský na Dolnej zemi. In *Slováci v zahraničí* 1. (Zost. Ján Sirácky). Martin : Matica slovenská, 1971, s. 135 – 153.
- SZARKA, László. Modernizáció és magyarosítás. A Lex Apponyi oktatás- és nemzetiségpolitikai olvasatai. In *Korunk*, 2007, roč. 18, č. 12, december 2007. [online]. Dostupné na internete: <https://epa.oszk.hu/00400/00458/00132/szarkal.html>. ISSN 1222-8338.
- TÓTH István / TÓTH, Štefan. *A Békés és Csanád megyei szlovákok anyanyelvi művelődési viszonyai 1919 – 1944 / Vzdelávacie pomery v materčine u slovákov v Békešskej a Čanádskej župe*. Budapešť : Celoštátna slovenská samospráva, 1999, s. 163 – 170. ISBN 963-03-7682-2.
- Tótkomlós története és néprajza 1.* (Ed. Szincso György). Gyula : Dürer Nyomda és kiadó, 1996. 571 s. ISBN 963-03-4018-6.
- ZILIZI, Zoltán. A Lex Apponyi végrehajtása a Liptó megyei evangélikus elemi népiskolákban. In *Sic Itur ad Astra*, 2006, roč. 18, č. 3 – 4, s. 237 – 268. ISSN 0238-4779.

Kristína Estera Szudová
ELTE BTK v Budapešti
Múzeum krt. 6-8
1088 Budapešť
Maďarsko
E-mail: krisztinaszuda@gmail.com